

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

Lenkijos ir Lietuvos unijos XX amžiaus lenkų istoriografija

Mečislovas Jučas

profesorius istorijos habilituotas daktaras

Vilniaus universiteto Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra

Tel. 62 39 97

Du šimtus metų unija buvo lenkų istorikų dėmesio centre, lenkų istoriografijos domėnas. Jokiai kitai istorijos problemai Lenkijoje neskiriama tiek daug dėmesio. Politinė unija ir Lietuvos christianizacija dominuoja ir iki šiol tebedomina istorikus. Šiame straipsnyje aptarsime tik politinės unijos istoriografiją.

XX a. istorikai bandė atsakyti į tokius klausimus: kokie veiksniai lėmė tai, kad lenkai ir lietuviai 1385 m. susitiko Krėvos pilyje, kokio pobūdžio ten surašyta sutartis ir kokia jos reikšmė. Bet tai buvo tik unijos pradžia.

Nuo Liublino unijos prasidėjo apskritai parlamentinės unijos etapas. Manyta, kad jos priežastys – tai padidėjęs Lietuvos bajorų politinis aktyvumas, išorės pavojai ir pranašėnės lenkų kultūros traukos jėga. Daug diskusijų kėlė tai, ar Liublino unija įgyvendino vadinamąją „Jogailos idėją“ – vienos tautos ir vienos valstybės idėją ar ir toliau liko dvi valstybės federacijoje.

Trečias unijos etapas buvo siejamas su 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija ir 1791 m. spalio 20 d. seime priimtu „Abipusiu įsipareigojimu“. Tik pastaruoju metu lenkų istoriografija atkreipė dėmesį į XVIII a. pabaigos valstybės reformas ir su jomis susijusiu unijos likimu.

Lenkai herojiškai pergyveno 1795 m. tragediją, o XIX a. net atgaivino idėją apie uni-
ją, bet jau ne abiejų tautų, o lenkų tautos ir valstybės idėją.

Unijos istorijos mokslinius tyrimus pradėjo Stanislovas Smolka.¹ Jis, kaip orientalistas, manė, kad unijos pradžia buvo Lenkijos ir Lietuvos seni kivarčiai dėl rusų žemių. Jogaila linko į Rytus. Derėdamasis su vokiečiais, jis bijojo netekti rusų žemių, todėl pasukęs į Rytus. S. Smolka dar nežinojo L. Čerepnino atradimo dėl Jogailos derybų su Maskvos kunigaikščiu rengiant vedybas su Dmitrijaus Ivanovičiaus dukterimi Sofija. Lenkija, anot S. Smolkos, užkir-

tusi kelią Ordinui į Rytus ir išplėšusi lietuvius iš rusų pasaulio.

Šiuos S. Smolkos teiginius siekė nuneigti Antoni Prochaska.² Jis teigė, kad Jogaila iš karto supratęs Ordino ir Vakarų jėgą, reprezentuojančią katalikų tikėjimą, todėl iš karto orientavosi į Vakarus.

A. Prochaska padėjo mokslinių tyrinėjimų pamatus savo publikacijomis ir studijomis apie Jogailos ir Vytauto epochą.³

A. Prochaskos pozicija unijos klausimu išdėstyta įvairiais aspektais. Ją apibendrinti būtų galima taip: unijos idėja nepriklauso Jogailai, nes jis tebuvo tos idėjos vykdytojas, netgi idealus vykdytojas. Unijos kūrėjų reikia ieškoti Krokuvoje, Kazimiero Didžiojo universitete. Ją pagimdė lenkų ir lietuvių antagonizmas dėl raudonosios Rusios ir platūs horizontai, atsivėrę lenkams į Rytus.⁴ Unijos idėja gimusi Krokuvoje kaip Lietuvos aneksijos planas. Vėliau dėl lenkų, Krokuvos humanistų, įtakos tas planas buvo pakeistas į „broliškų tautų sąjungą“, suteikiant jai civilizacijos į Rytus nešimo simbolį. Unija Lietuvai buvo „jos likimas, gyvybinė jėga, jos galia“. Unija buvusi Lenkijos kultūrinė misija. Lietuviai, „laukiniai pagonys“ (dziez pagańska), neturėję savarankiškos kultūros. Lietuvių pagonybė buvusi „Europos anachronizmas“. Unijos programa buvo įvairi: ginti Lietuvą nuo priešų, naikinti lietuvių primityvumą ir barbariškumą, pertvarkyti kraštą lenkų teisės ir administracijos pavyzdžiu, plauti krikščionybę. Tai ir sudarė unijos gyvybiškumą, bet tam reikėjo nepaprasto lenkų jėgų įtempimo. Lenkai vadovavosi vien humaniškais tikslais. Jiems buvo svetimas politinis egoizmas, todėl Lietuva turėjusi tik sveikinti uniją.

Apibūdindamas du lietuvius – Jogailą ir Vytautą, A. Prochaska pirmenybę atidavė Jogailai. Tik Jogaila, anot jo, pastebėjęs Apvaizdos valią. Jogaila buvęs didis ir J. Długoszas buvęs neteisis, kad jį vadinęs riboto proto karaliumi. Jogaila, pripažino autorius, buvo mažesnio „talento ir genialumo“ negu Vytautas, bet „didesnis širdies gerumu ir giliu tikėjimu“. Vytauto politika nebuvo tapati Jogailos politikai. Jis nebuvo vien Jogailos įrankis. Vytautas vykdęs savarankišką politiką. Jis buvęs kryžiuočių ir imperijos mokinys, o jie pašnibždėjo jam į ausį apie Lietuvos atskirumą nuo Lenkijos. Vytautas nemėgęs unijos ir buvęs jos priešas. Tuo tarpu Jogaila, atvirksčiai, siekęs nenutraukiamo lenkų ir lietuvių tautų ryšio. Vytautas apibūdinamas tokiomis žodžiais: „Rytai ir Vakarai – du pasauliai ir du požiūriai į jį nuolat kovoja ir būtent čia reikia ieškoti raktų įspėjant mįslę, kodėl jis kenkė Lenkijai, siekiančiai Ordino pražūties, ir stoji prieš uniją. Netgi gyvenimo pabaigoje sutiko būti Zigmanto įrankiu prieš uniją, apie kurią jis kalbėjęs, kad ji išgelbėjo Lietuvą nuo kryžiuočių. Toks yra skirtumas tarp Jogailos idėjos ir jos nemėgusio Vytauto“.

Detalizuodamas Vytauto ir Jogailos santykius, autorius teigė, kad karalius Jogaila 1392 m. pasirinko valdyti Lietuvą tvirtos rankos kunigaikštį Vytautą. Lietuvai jo reikėjo dėl kovos su Ordinu, totorių grėsmės ir kunigaikščių tarpusavio kovų. Tinkamesnio už Vytautą Jogaila negalėjo rasti. Todėl ir darė jis nuolaidas unijos programoje. Vytauto jėga glūdėjo ne Lietuvoje ir ne rusų žemėse, o Lenkijoje, o per ją ir Vakaruose. Turėdamas tokią atramą jis galėjo apginti Lietuvą. Jis, puikiai pasinaudojęs ta jėga, padarė daugiau, negu buvo galima. Bet jo ataką prieš uniją, jo

savarankiškas derybas su Ordinu ir Vakarais autorius vadina „svetimos pagalbos prieš savo valstybę, savo brolius ir savo tautą ieškotimu“. Ir tai buvo jo „nepasotinamas valdžios troškimas, ambicijos“. „Ne žemaičiai ir jų christianizacija rūpėjo Ordinui, o vien teritorinė jungtis su Livonija“.

Dėl Vytauto savarankiškos politikos kilusios visos blogybės – vidaus kovos, totorių pretenzijos, Maskvos grasinimai. Ne Vytautas, o unija užkirtusi kelią Ordino teritorinėms pretenzijoms jungtis su Livonija. Ir vis dėlto Vytautą jis vadino „didžiuoju lietuviu“, geru kariu ir dideliu praktiku. Uniją esą kūrė tautos, o Vytautas dėl savo ambicijų ją ardęs. Bet jis tebuvęs tik Lietuvos valdytojas iki mirties, nors ir naudojosi didžiojo kunigaikščio titulu. Gabų ir energingą Vytautą autorius laikė Jogailos valios ir iniciatyvos vykdytoju.

Didis eruditas Anatolijus Levickis⁵ sukūrė labai gyvybingą Lietuvos inkorporacijos teoriją. Ji paremta Jogailos duotu pažadu „terras suas Lutvanie et Rusie Corone regni Polonie perpetuo applicare“. Naujausiajį to teksto publikaciją paskelbė M. Kočerska⁶. Teisiškai neprecizišką žodį *applicare* istorikai aiškino labai įvairiai: prijungti (A. Levickis), įjungti (S. Kutšeba ir L. Kolankovskis), įkūnyti (H. Lovmianskis). Anot A. Levickio, Krėvos aktas buvęs gerai apgalvotas Lietuvos inkorporacijos planas⁷. To plano esmė buvo romanizuoti Rytus, suteikti prijungtų žemių nobiliams lygias teises su Karūnos nobiliais, pavesti laikinai valdyti Lietuvą jos seniūnui. Bet šis inkorporacinis planas buvo atidėtas, nes Lietuva iš karto nepanoro būti Lenkijos žeme, rusai gynė savo tikėjimą, o vokiečiai, nepakęsdami unijos, kurstė ugnį. Lenkų planui

pitaręs vien Jogaila, jį sugalvoję mažalenkiai ir dar Kazimiero laikais. Šis planas gimęs Olesnickio, Tenčinskio (1325 m. Krokuvos kaštelionas), Melštinskio (1327 m. Krokuvos vaivada) galvose. Vėlesnis planas Jogailos laikais buvo ne kuriamas, o atnaujinamas. Galutinai šis planas gimęs Krokuvos universitete, bet ten buvęs nematomas ir neapčiuopiamas, vis dėlto vėlesniuose unijos dokumentuose, išliko 1392, 1401 ir 1413 m. aktuose (iki pat 1446 m.). Tai buvę to paties plano variantai, plano, kurio pamatai buvo padėti krikštijant lietuvius ir suteikiant jiems pirmąsias privilegijas. Jogaila išsaugojęs tą pirminį planą ir savąjį idealą net tuomet, kai Vytautas siekė karūnos ar sukilo Švitrigaila. Tas planas buvęs realizuotas tik Liublino unijos metu. Unijinis lenkų planas turėjęs pakeisti visos Rytų Europos veidą ir atvėręs naujus horizontus Lenkijai ir bažnyčiai.

Autorius ieškojo unijos nesėkmės priežasčių jos dokumentų prieštaravimuose. Pagrindinis prieštaravimas, jo nuomone, tas, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rusai buvo palikti „schizmoje“ ir todėl negavo valstybės pareigybių. Tas akivaizdus prieštaravimas pažemino rusus.⁸

Unijos istorijoje Vytautui autorius skyrė tik Jogailos vietininko vaidmenį. Dargi Vytauto civilizacinėje veikloje jis neižvelgė nieko savito, ko nebuvę Jogailos planuose. Savarankiškoje Vytauto politinėje veikloje A. Levickis matė tik Ordino ir imperatoriaus piktus kėslus. Vytauto vainikavimo istoriją jis vertino kaip „karūnacinę avantiūrą“, primestą jam imperijos ir Ordino. „Nusenušęs“ Vytautas net nesupratęs imperatoriaus pasiūlytos karūnacinės prasmės (nie zdawał sprawy). Tuo tarpu

autorius aukštino Jogailą, ypač gilų jo tikėjimą ir tai, kad „siela ir kūnu jis tapo lenku“.

Karūnacinę audrą sukėlęs Lenkijos pakancleris Vladislovas Oporovskis. Jis Jogailos vardu parašęs imperatoriui laišką, kuriame pasisako prieš Vytauto vainikavimą, kurį gavo ir Vytautas. Jogaila, anot A. Levickio, kaltas padaręs Lucko suvažiavime netaktą – pritaręs vainikavimui, paveiktas iškilmingos ceremonijos ir vėliau atsisakęs – Jogailos elgesys paskatinęs Vytauto savimeilę. Visą Vytauto vainikavimo istoriją autorius aiškina atsitiktinumis. Tuo tarpu Vytautas sąmoningai buvo ruošiamas tam Lietuvoje ir gerokai iki Lucko suvažiavimo.

Vainikavimo „šurmulio“ tiesioginis rezultatas buvęs tai, kad Jogaila ir po Vytauto mirties negalėjęs pasiimti sau Lietuvos ir buvo priverstas ją atiduoti Švitrigailai. Pastarojo vadovaujamas sukilimas buvęs ne tik antilenkiškas, bet ir antibažnytinis. Pergalė prieš Švitrigailą (1435 m.) buvusi unijos pergalė: ji įrodžiusi savo gyvybingumą. Inkorporacinė idėja pasirodė stipresnė už visus priešus ir dar labiau sustiprėjusi: rusams suteikta tikėjimo išpažinimo laisvė, pritaikant lietuvius katalikus į 1413 m. suteiktų herbų šeimas, patvirtinta politinė institucinė asimiliacija – pagrindinė unijos intencija.

Inkorporacinę A. Levickio teoriją gilino jo mokinys Feliksas Konečnis (Koneczny). Jis aplenkė savo mokytoją „išradingumu“. F. Konečnis aiškino, kad inkorporacija trukusi vos 6 metus ir nuo jos atsisakę lenkai. Jie pastebėję, kad inkorporacinio plano nepavyks įgyvendinti. Lietuvos atskirumo mintį padiktavę ne kryžiuočiai, o lenkai. Mintį „išsiskirti“ davę mažalenkiai: Lenkija krypsta į Vakarus,

Lietuva – į Rytus. Civilizacijos esą visai skirtingos.⁹ Lenkai nepatikėję Jogaila. Tokia F. Konečnio teiginių kombinacija nepatikėjo ir jo mokytojas. Keista, jog mažalenkiai buvo inkorporacijos sumanytojai ir pradininkai ir vos po metų jiems paaiškėję, jog jų planas neįgyvendinamas. O gal lenkai Vytauto buvo priversti koreguoti savo inkorporacinius sumanymus?

Suminėsiu dar keletą F. Konečnio originalių teiginių. 1385 m. Krėvoje „visa Lietuva buvo įkūnyta į lenkų karalystę“¹⁰. Jogaila dovanuoja Lietuvą Lenkijai. Vėliau F. Konečnis pritarė L. Kolankovskio tezei, kad Jogaila nebuvo Lietuvos inkorporacijos šalininkas. Jis net sumanęs Vytauto vainikavimą siekdamas išsaugoti atskirą nuo Lenkijos Lietuvą¹¹. Į klausimą, ką davė unija Lietuvai, F. Konečnis atsakė: nuosavybę, pilietybę, krikštą, pakirto Ordino buvimo prasmę, netgi Maskvos Rusiai išsigelbėjimą, nes Jogaila atsisakė nuo tėvo iškelto visos Rusios užvaldymo plano. Unija išgelbėjusi lietuvius nuo kryžiuočių ir nuo „ištirpimo“ rusuose.¹² Kitur jis teigė, kad Jogaila neatsisakė rusų žemių nukariavimo.¹³ Dėl vėlesnių įvykių – „glaudesnės unijos“ Lenkija sustojusi pusiaukelėje. Bet Lenkijai tai išėjo į naudą – „savarankiška“ įsijungė Ukrainą į Lenkijos sudėtį¹⁴.

Labai savitas XX a. pradžios istorikas J. K. Kochanovskis aptarė, nors ir netiesiogiai, uniją, bei jos „bendražygi“ Vytautą ir jo politiką. Didis ir galingas Vytautas „lietuvių gentims buvo Apvaizdos žmogus, nes tik jis galėjo išsaugoti jas nuo galutinio išnaikinimo“. Vytauto idealas buvo „atskirumas, savivaldybė ir savarankiška Lietuvos raida“. Pati epocha pripažino tautų politinį savarankišku-

mą kaip būtina sąlygą joms išlikti. Vytautas „nelenkino Lietuvos, o ją per Lenkiją civilizavo“. Ordinas buvęs „igimtas Lietuvos priešas, o Lenkija – natūrali prieš jį pagalba“. Vytauto genijus nebuvo tautai svetimas, išaugo iš gyvybinių krašto poreikių¹⁵. Vytautas siekęs Lietuvos galybės Rytuose ir Pietuose. „Barbarų ordą“ kunigaikštis savo genijaus jėga pavertęs galinga valstybe, kurią užsimojo papuošti karališkuoju purpuru pasaulio nuostabai ir kaimynų baimei. Vytautas buvęs pasaulio įvykių centre: imperija ir popiežius, Konstancos bažnytinis suvažiavimas, bažnytinės unijos klausimas, totoriai ir turkai, čekų husitai visi tie klausimai buvo sprendžiami pasiklausus Vytauto. Jis siekė unijos su Čekija, t. y. aukštesnės kultūros negu Lenkija, šalimi. Per Čekiją Vytautas galėjęs pastūmėti savo valstybę į Europos centrą. Prieš Vytautą drebėję visi Rytai, o Vakarai paskelbė jį čekų ponu. Maskva iškėlusį jį savo globėju. Anot autoriaus, visai nežinomas Vytauto vaidmuo rengiant Krėvos sutartį. Viena aišku, kad jis veikė išvien su mažalenkiais. Net J. Džugošas tvirtinęs, tarp mažalenkų buvę tokių, kurie žvelgė į Vytautą kaip gudresnį už Jogailą, o rinkti jį Lenkijos karaliumi neleido tikroji padėtis Lietuvoje. Vytautas sutikęs būti Jogailos lenininku ir pareiškęs savo lojalumą Jogailai. Unijos istorijoje, anot autoriaus, svarbiausia buvo tai, kad nepaprastai išaugo Vytauto galia Lietuvoje, todėl Lenkijoje turėjo paisyti šios valstybės.

Osvaldas Balceris tvirtino, kad 1385 m. Lietuva buvo inkorporuota (wcielona) į Lenkijos sudėtį ir prarado savo valstybingumą, virto žeme ar žemių grupe. 1401 m. Vytauto pasėta separatizmo sėkla nutraukė inkorporaci-

ją. Ją subrandinusi „liguista Vytauto savimeilė“ ir Ordino žmonių pašnibždėjimas, bet Vytautas buvęs tik Jogailos lenininkas. XV a. pirmojoje pusėje Lietuva išliko pajungta Lenkijai ir kūrė bendrą su ja valstybinę organizaciją. XV a. antrojoje pusėje buvo juridiškai įteisinta tai, kas anksčiau buvo praktiškai pasiekta. Nykstant valdovo valdžiai, kaip valstybingumo pagrindui, Lietuva negalėjo tikėtis išlikti valstybe, tolygia Lenkijai. 1569 m. atsiradę „du tos pačios valstybės teritoriniai junginiai“. Lietuva, kaip valstybė, nustojo egzistavusi. Respublika, anot jo, buvo „spoista calość“. Autorius neigė federalizmą, Lietuva likusi provincija, tolygi Mažajai ar Didžiajai Lenkijai 1791 metais neįnešė nieko naujo, nes nuo 1569 m. unijos jau nebebuvo¹⁶.

Vladislovas Konopčinskis tęsė koncepciją apie vieningą Respubliką¹⁷. Tą mintį plėtojo ir Stanislovas Koscialkovskis¹⁸. Anot jo, Lenkijos ir Lietuvos atskiri politiniai „organizmai“ nustojo gyvuoti, nes atsiradęs visai naujas politinis darinys „Abiejų tautų Respublika“ arba „lenkų–lietuvių bendra valstybė“.

K. Chodynckis nepripažino LDK valstybingumo po Liublino unijos. Jis net terminą sukūrė „partikularyzm dzielnicowy“, bet ne państwowy (!) ir neigė bet kokią Lietuvos siekimą valstybinio atskirumo. Jis pareiškė, kad 1569 m. „w żaden sposób nie można nazwać federacją“, o unijinis „spojenia“ buvę netušti žodžiai.¹⁹

Vienas iš žymiausių XX a. pradžios unijos istorikų buvo teisės istorikas, vienas iš unijos aktų publikuotojų Stanislovas Kutšeba (Kutrzeba). Monografijoje²⁰ teigė Lietuvos valstybę kilusią tiesiog iš gimininės santvarkos su bendruomenine žemės nuosavybe. Mindau-

gas buvęs tos giminės seniūnas. Vėliau Lietuva buvo Gediminaičių nuosavybė. Krėvos sutartis buvo daroma tik jų valia. Krėvos sutartis nebuvo unijos aktas, nes joje nebuvo tarpvalstybinio sandėrio. Joje buvo vien Jogailos išpareigojimai (Litwa miała być wcielona). Inkorporacija pasirodė negalima dėl skirtingų santvarkų. Bet nuo 1386 m. lenkai pradėjo recepciją. Tai ir buvusi sandėrio reikšmė. Išorinis faktorius – vis didėjanti Maskvos galybė. Lenkija priartėjo prie Rytų Europos interesų, o Lietuva buvo pastūmėta į Vakarų. S. Kutšeba pavadino 1569 m. uniją kaip realią, „išimtinai seimo unija“. Bet liko atskiros valstybinės institucijos, nors ir analogiškos Lenkijai. Nauja buvo tik tai, kad prie karaliaus (nuo 1573 m.) buvo skirti senatoriai rezidentai. Lietuva turėjo kodifikuotą teisę, o Lenkija vadovavosi paprotine teise. Šiuo požiūriu Lietuva buvo pranašesnė. Net 1764 m. buvo sudarytos atskiros izdo ir karo komisijos. Unifikacijos pradžią S. Kutšeba įžvelgė tik nuo 1775 m. bendros Nuolatinės tarybos Varšuvoje. 1791 m. gegužės konstitucija esą panaikino dualistinę valstybę. Tai buvo įmanoma, kai dėl asimiliacijos iš tikrųjų tos valstybės pačios suvienodėjo ir susiliejo.

S. Kutšeba unijos istoriją periodizavo taip: 1. 1386–1401 m. – Lietuvos inkorporacija, 2. 1401–1569 m. – personalinė (valdovinė) unija, 3. 1569–1790 m. – reali unija, kai abi valstybes vienija bendras parlamentas, ir 1791 m. gegužės 3 d. unijos panaikinimas ir unitarinės valstybės sukūrimas.

Naują požiūrį į viduramžių Lietuvą išdėstė Janas Jakubovskis.²¹ Jis pastebėjo, kad lietuvių etnosas XVI a. sudarė apie pusę valstybės gyventojų, o rusų kalbos vartojimas

Lietuvos kanceliarijoje negali būti įrodymas, jog Lietuvos valstybė buvo rusiška. Metraščiai buvo rašomi rusų kalba, bet iš jų dvelkė lietuviška dvasia. Lietuvos Statutuose atsispindėjo ne tik rusų, bet ir lietuvių paprotinė teisė. Lietuvių etnosas turėjo politinę pirmenybę, o ilgainiui lotynizuojant jų kultūrą (nuo XVI a. pabaigos) įgijo kultūros persvarą prieš rusų kultūrą. Etninė Lietuva buvo svarbiausia valstybės dalis dar ir todėl, kad joje buvo dvi sostinės Vilnius ir Trakai. Taigi lietuvių etnosas dominavo Lietuvos valstybėje. Jis pirmas iš lenkų pareiškė, kad ikiunijinė Lietuva nebuvo nei laukinė, nei dykra. Jo pareiškimas sukėlė didelį atgarsį.²² Prasidėjo diskusija apie lietuvių nobilių kilmę. Vieni lenkų istorikai teigė, kad tik 1387 m. įvykęs socialinio gyvenimo perversmas, kiti, – kad lietuvių visuomenė priėmė iš lenkų tik juridines formules, o gyvenimą keitė evoliucijos būdu. Vladislovas Semkovičius manė, kad 1387 m. Jogailos privilegija davė pradžią naujai Lietuvos ateičiai, nes iki tol Lietuvos nobiliai buvę tik „armigeri“ ir neturėję paveldimos žemės nuosavybės. Unijos nuopelnas ir buvęs tai, kad lietuviai lenkų pavyzdžiu tapę nobiliais–žemvaldžiais.²³

Priešingai manė Oskaras Haleckis – 1387 m. Jogailos privilegija Lietuvos bajorams tik patvirtinusi jau susiklosčiusią lietuvių nobilių žemės nuosavybę,²⁴ o Vitoldas Kamienieckis „nukėlė“ žemvaldžių atsiradimą Lietuvoje į XV a.²⁵ Jis rašė apie lietuvių visuomenės kraštutinį atsilikimą ir primityvumą. Lietuvos valstybę sukūręs Gediminas. Ją sudarė įvairūs etniniai elementai. Rusai dominavę toje valstybėje. Religiniu požiūriu toji valstybė buvo taip pat nevienalytė. Politiškai

ji buvo susiskaldžiusi, o jos valdovai visai nesistengė jos centralizuoti.

Algirdas ir Kęstutis sritis valdę atskirai. XIV a. pabaigoje Lietuva vienintelė Europoje dar reprezentavo pagonybę. Unija ir Lietuvos krikštas atvedė Lietuvą iš primityvaus etapo į civilizuotą, modernizuotą visuomenės organizaciją. Natūrali evoliucija, paremta senąja indigenine baze, nesiderino su lenkų pasiūlyta įvairių sričių reformų programa. Tai ir krikštas, naujos, suverenios dinastijos (Jogailos) sukūrimas, žemių privilegijos (1387, 1413, 1447 m.), reiškusios lietuvišką Magna Chartą – naują Lietuvos visuomenės ir valstybės organizaciją. Minėtos privilegijos buvusios lenkų privilegijų kopijos. Masėms, kurioms socialiai buvusios neorganizuotos, privilegijos teikė socialinę kristalizaciją. XV a. pradžioje Lietuva prilygusi XI–XII a. Lenkijai, XV a. viduryje Lenkijos pavyzdžiu Lietuvoje atsirado senatas – ponų taryba. Taigi lenkai davė ir lietuviškąjį parlamentarizmą. Nobilių idėja (bajorų autorius nelaiko nobiliais) buvusi taip pat iš Lenkijos. Lietuvos bajorų ir valstiečių santykiai buvo artimi. Tik XV a. gale išsiskyrusi nobilių karinė tarnyba. Kazimieras Chodynckis teigė, kad 1569 m. įkurta Respublika nebuvo federacija. Jis akcentavo pirmuosius unijos akto paragrafus, kurie tvirtino „vieną ir nedalomą kūną“ ir neatsižvelgė į tolimesnius tos unijos paragrafus. K. Chodynckis, be abejo, teisus, manydamas, kad 1588 m. Lietuvos Statutas neignoravo Liublino unijos akto (kaip teigė I. Lappo). Bet K. Chodynckis nusižengė istorinei tiesai, kai savo samprotavimuose apie dalinį, t. y. apie Karalystės žemių partikuliarizmą, lygino su valstybinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštys-

tės partikuliarizmu: žemių atskirumas, iš jų ir tarnybų „dignitas terrae... terrigenam“, nėra tas pats „dignitas Magni Ducati Lituaniae“. ²⁶ „Indigeni“ ir „obywatele“ nėra tas pats dalykas. Reikia sutikti su Chodynckiu, jog neabejotinai abi šalys buvo prisirišusios prie valstybinės Respublikos santvarkos.

Friderikas Rapée, Jogailaičių istorikas, davė Aleksandro išduotų aktų publikaciją ir studiją apie mums labai rūpimo Melniko akto 1501 m. spalio 3 d. genezę ir jos turinį. ²⁷

Pasaulinio masto istorikas Oskaras Haleckis dar 1919 ir 1920 m. išleido dvitomį, skirtą unijai. ²⁸ Pagrindiniai jo teiginiai tuo metu buvo: analizuojant Krėvos sutartį, ne be ukrainiečio istoriko M. Gruševskio įtakos, daugiausia reikšmės teikiama lenkų ir lietuvių kovoms dėl Volynės ir Haličo žemių, o kryžiuočių vaidmuo antraeilis. Autorius neatmetė galimybės, kad Krėvos sutarties pradžia yra paskutiniojo piasto Rytų ekspansijos programa. ²⁹ Jogaila drąsiai disponavo savo tėvo palikimu, teigdamas amžinai prijungias Lietuvos ir Rusios žemes prie Lenkijos karalystės. Jogailos idėja – viena valstybė, valdoma vienos dinastijos. 1918–1919 m. O. Haleckis priėmė A. Levickio tezę apie 1385 m. Lietuvos inkorporaciją į Lenkijos sudėtį (wcielemę zepelne), bet vėliau – 1937 m., bene pirmas užprotestavo šią tezę ir aiškino Krėvos aktą leno santykiu ³⁰.

Jogaila turėjęs Lietuvos kunigaikščių pritarimą. Ypač Vytauto sutikimas leido Jogailai priimti lenkų karūnos siūlymą. Beje, O. Haleckis, kaip ir H. Lovmianskis, manė, kad Krėvos unija buvusi ne vien kunigaikščių, bet ir nobilių reikalas. Juridinis Lietuvos bajorų dalyvavimas unijoje prasidėjęs vėliau,

bet faktinė jų įtaka buvusi iki Krėvos. Pagrindinis argumentas – 1387 m. vasario 22 d. Jogailos raštas, kuriame pasakyta, kad Lietuvos krikštas vykdomas Lietuvos žemės bajorų pritarimu „omnium nobilium terrae Litvaniae“. O. Haleckis nurodė ir vardus pirmųjų nobilių, dalyvavusių šiame reikale.³¹

Vytauto gražinimas į Lietuvą 1392 m. dar nebuvęs Lietuvos valstybės atkūrimas, bet Vytauto pergalės rusų žemėse, imperijos ir popiežiaus parama kovojant prieš kryžiuočius, pagaliau 1401 m. buvusi atkurta Lietuvos valstybė, nors ir sujungta su Lenkija leniniu ryšiu. Nauja unijos forma atsiradusi tik 1440 m. Per bendrą dinastiją Lenkijos pastangos išsaugoti senas sutartis nuėjo niekais. Bet vis labiau veržėsi į valdžią naujieji ponai, kurie nuo XV a. pabaigos pradėjo derybas dėl glaudesnės unijos, o tai jau reiškė personalinės unijos nutraukimą. Bet 1499 m. Vilniaus sutartis dar susumavusi senąją kunigaikštišką uniją, nesukurdama nieko jungiančio ateičiai.

Antrąjį savo monografijos tomą autorius pradėjo nuo 1501 m. Melniko unijos, t. y. nuo realios unijos pradžios.

Melnikas, anot autoriaus, sukūrė naują unijos koncepciją – bendra valdovo elekcija ir parlamento suvienodinimas bei idėja sukurti bendrą parlamentą.³² Realios unijos integraciniai veiksniai buvę – Maskvos grėsmė Lietuvai, lenkų parlamentinės santvarkos patrauklumas Lietuvos bajorams ir lenkų kultūros pranašumas. Lietuvą veikė ir bendra su Lenkija katalikų bažnyčios organizacija, reformacijos ir schizmos pavojai, mokykla, lenkų kalba, giminių ryšiai, dinastija, pagaliau administracijos ir teismo reforma, pradėta Lenkijos pavyzdžiu. Lietuvos ponai jau nesi-

priešinę realios unijos idėjai. Jie priešinosi tik savo bajorams, kurie per uniją siekė gauti daugiau politinių teisių. Liublino unijos istoriją O. Haleckis pateikė iš naujo, iš pirminių šaltinių. Jis surado Čartoriskų archyve 1562 m. Vitebskō konfederacijos peticiją atskiroje kronikoje.³³ Anot autoriaus, būtų įvykusi unija Varšuvoje 1564 m., jei ne pareigybės, t. y. lietuvių reikalavimas išsaugoti atskiras Lietuvai vykdomosios valdžios pareigybes, tolygias Lenkijos pareigybėms. Liublino uniją autorius vertino kaip nepavykusį lenkų bandymą inkorporuoti Lietuvą į Lenkijos sudėtį.³⁴ Unitarinę valstybę buvo galima sukurti pasitelkus karinę jėgą. Lenkija turėjusi pakankamai karinės jėgos, bet karalius atsisakė ją panaudoti. Ir vis dėlto karalius, atsisakęs Lietuvos sosto, „nuvertė kelmą nuo kelio į uniją“. Karalius, neturėdamas palikuonių, pašalino grėsmę nutraukti uniją.

Ir vis dėlto gerai, konceptualiai studijai galima būtų papriekaištauti dėl jos teiginių: atseit Lenkija gelbėjusi Lietuvą, gindama Ukrainą nuo Rusijos, ir tose žemėse įsikūrusi lenkų šlėkta norėjo gyventi vienoje valstybėje su Lenkijos šlėkta. Taip autorius aiškino prievartinę Ukrainos okupaciją ir jos žemių atėmimą iš Lietuvos Liublino unijos metu.³⁵

Naujausi ir paskutiniai O. Haleckio teiginiai yra susumuoti Londone (emigracijoje) išėjusioje „Lenkijos istorijoje“³⁶. Jis rašė, kad Jogaila priėmė Lenkijos karūną ne vien dėl asmeninių interesų. Jis siekė įtraukti Lietuvą į katalikiškąjį pasaulį ir apsaugoti nuo mirtino pavojaus. Taip atsiradusi reikšmingiausia visos Lenkijos istorijoje 1385 m. sutartis. Jis pripažino, kad Jogaila galėjo 1382 m. atsilaikyti prieš Ordino remiamą Vytautą, jei

Gedimainiai rusų žemėse būtų jam padėję, bet tai neįvyko, nes jie nuėjo su Maskva. Po 1387 m. Lietuvos krikšto Ordinas neteko savo egzistavimo prasmės, o rusų žemės išsaugojo savo tradicinę autonomiją. Jogaila, išvykęs į Lenkiją, padarė lemiamą klaidą, nes atstūmė Vytautą ir leido juo pasinaudoti Ordinui. 1392 m. Jogaila grįžo prie vienintelio teisingo sprendimo, bet Vytautas nesitenkino Lietuvos lenu. 1410 m. Ordiną ir Vakarų paramą lėmė „strateginis karaliaus talentas“ ir „Vytauto vyriškumas“. Tačiau 1411 m. nebuvo gražintos Vyslos ir Nemuno žiotys, o 1410 m. buvo pasiektas: 1. Ordino valstybės smukimo ir 2. Jo krikščionybės platinimo metodų (Konstanca) paneigimo. Pirminę inkorporacijos idėją naikinusi 1401 m. sutartis suteikusi Lietuvai plačią autonomiją. 1413 m. jau buvo nutrauktas vien dinastinis reikalas, nes į jį buvo įtraukta nobilių tauta. Jogaila sutikęs vainikuoti Vytautą Lietuvos karaliaus vainiku dėl savo vaikų palikimo. Liublino unija buvusi paskutinio Jogailaičio veiksmų logiškas tęsinys. Karalius solidarizavosi su lenkų egzekutoriais. Lietuvos bajorai reikalavę demokratinės parlamentinės sistemos, kokia buvo Lenkijoje, be to, juos veikė pranašesnė lenkų kultūra ir jos patrauklumas. Taigi buvo pristatyta pasauliui tokia O. Haleckio Lenkijos ir Lietuvos istorija.

Apibendrinant jo istoriją, pagarsėjusią visoje Europoje ir išverstą į daugelį Europos kalbų, galima išskirti šiuos bruožus: Lenkija buvo katalikybės Rytuose forpostas, Jogailaičių valdoma valstybė ne tik galinga, bet ir pasiekė XVI a. savo kultūros sužydėjimą, sukūrė respublikonišką, demokratiinių pagrindų valdymo formą, pagal kurią kiekvienas pilietis (politi-

nės tautos) galėjo dalyvauti valstybės valdyme, gelbėjo Europą nuo turkų pavojaus, didikų egoizmas neapėmė visų piliečių, o valstybė sunaikinusiems tenka moralinė atsakomybė.

Liudvikas Kolankovskis skyrė savo darbą Jogailaičių Lietuvai, bet išleido tik pirmąjį tomą.³⁷ Jis taip pat buvo inkorporacinės teorijos šalininkas (wcielenie w skład Polski całego WXL). Krėvos sutartyje jis išvelgė Jogailos idėją – sukurti vieną valstybę, savo ir savo palikuonių valdomą. Todėl Lietuvos valstybė buvusi tiesiog perkelta į Lenkiją ir atiduota Lenkijos karalystei. Jogaila igijęs naują valstybę. Visi Vytauto laimėjimai (Lietuvos dinastijos atkūrimas, nors to autorius visai nevardija) – Žemaičių gražinimas Lietuvai, išėjimas į Juodąją jūrą, civilizaciniai planai įvykę tik dėl to, kad jis rėmėsi Lenkija. Jogailai prirašomos visos idėjos, kurios išgyvenusios iki mūsų laikų: vokiečių ekspansijos sustabdymas, Lietuvos krikštas, žmogiškumo garantijos (privilegijos), unijos idėja ir kt. Vytautas tik vykdęs tas idėjas. Beje, 1387 m. Jogailos privilegija bajorams buvusi „pirma ir tikrąją to žodžio prasme žmogaus teisių deklaracija“.

Lietuvos inkorporacija išlikusi iki 1446 m., kai Kazimieras davė sutikimą būti karaliumi su sąlyga, jog liks atskira Lietuva. 1446 m. įvykęs kompromisas – elekcinė dinastija Lenkijoje ir paveldima tėvonija Lietuvoje. Jogailaičiai neleidę politinės Lietuvos integracijos į Lenkijos sudėtį. Liublino unija tapo galima tik dėl kultūrinės asimiliacijos. 1569 m. Lietuva liko ribotoje teritorijoje, bet su atskiromis valstybinėmis institucijomis, o tai reiškė „valstybinį dualizmą“.

Atvykęs į Vilnių iš Lvovo Stanislovas Zajączkowski daugiau dėmesio skyrė Žemaiti-

jai. Jis tvirtino, kad XIII a. žemaičių nobiliai jau buvo nedidelių valstybinių junginių atstovai ir turėjo karinę ir politinę valdžią gyventojams.³⁸ Taigi nebuvo didelio lietuvių visuomenės atsilikimo. Dėl Krėvos jis manė, kad Lietuvos inkorporacija buvusi formali ir negalėjo būti įgyvendinta dėl dviejų valstybių santvarkų skirtumo. S. Zajončkovskis žavėjosi Vytauto asmeniu.³⁹

Pasaulinio vardo istorikas Henrikas Lovmianskis visų pirma tyrinėjo Lietuvos valstybės susikūrimo aplinkybes.⁴¹ Tam buvo skirta jaunojo H. Lovmianskio dvitomė monografija. Pagrindinis jo darbo uždavinys – gentinių teritorijų atsiradimas ir jų topografija. Bet autorius jose išžiūrėjo primityvius valstybinius junginius. Toliau – karinė valstybė, paremta kariaunų organizacija.

H. Lovmianskis teigė, kad XIII–XIV a. lietuvių nobiliai buvo žemvaldžiai, bet kartu jie buvo ir gentinės epochos atstovai, kunigaikščių pakelti į riterių tarnybą. Nobiliai buvę: 1. Giminės santvarkos atstovai, 2. Kariauna, taip pat iš giminės santvarkos, bet, kuriantis monarchijai, klausiusi vieno vado, o giminėje buvę daug vadų. Kariaunos organizacija ir buvusi Lietuvos valstybės kūrėja. Kokia tai buvo Lietuvos valstybė? Autorius laikė ją grobikiška. Kaimynų plėšimas – lietuvių karų tikslas. Silpnai išsivysčiusi šalis negalėjusi patenkinti savo vartojimo poreikių.⁴¹ Būtent tokia Lietuvos valstybė atėjusi į uniją su Lenkija.

Krėvos unijos priešasčių buvę daug. Svarbiausias iš jų: išoriškai kritiška padėtis Lietuvoje po Algirdo mirties (1377 m.). Situacija Lietuvoje buvusi tiesiog dramatiška (niezwykle dramatyczna): rusų žemės galėjusios atsi-

skirti nuo Lietuvos, o Ordinas įsitvirtinti Žemaitijoje. Lietuvos valstybė ėmusi byrėti nuo Ordino ir Maskvos smūgių. Vėliau profesorius tik pabrėžė savo argumentaciją dėl nepaprastai išaugusio Ordino pavojaus Lietuvai.⁴² Unija buvo katalizatorius pereinant lietuvių nobiliams iš karinės struktūros į luominę. Autorius vadina Lietuvos bajorų sukurtos militarinės monarchijos dezorganizacija ir jos transformavimu į luominę visuomenę. Netgi lemiamą vaidmenį unijos istorijoje vaidinę lietuvių riteriai arba vidinis – visuomeninis faktorius. Autorius revizavo istorinį požiūrį, kad pirmosios Jogailos privilegijos pateko į visai neparuoštą dirvą Lietuvoje. Priešingai, Lietuvos bajorai siekę turėti vakariečių privilegijų ir buvo dinastijos bendrininkai. H. Lovmianskis nepriėmė tezės apie Gėdimaičių patrimoniją ir vien jų sutartį su lenkų ponais.⁴³ Krėvos aktas buvęs Lietuvos visuomenės – kunigaikščių ir bajorų – reikalas. Lietuvių nobiliai iki Krėvos buvę jau politinė jėga. Pagaliau unija buvo reikalinga Lietuvai dėl krikščionybės įvedimo, nes Ordinas sąmoningai trukdė ją, bijodamas netekti preteksto ginklu užgrobti pagonių žemes. Taigi unija buvusi reikalinga ne Lenkijai, ne Jogailai, o Lietuvai, nes ji gelbėjusi Lietuvą. Lietuva atėjusi į uniją iš būtinumo (pod przymusem). Bet autorius nepasakė, kodėl lenkų ponai atsisakė Vengrijos karaliaus Zigmanto (jis vėliau ir imperatorius) paslaugų ir išprašė iš jo uošvės kitą dukterį Jadvygą, kodėl nutraukė jos sužieduotuves su Austrijos princu Vilhelmu ir kodėl tie patys lenkų ponai išrinko vyrą – „barbarą“ Jogailą. Juk lenkai rodė iniciatyvą unijai. H. Lovmianskis teigė, kad į uniją atvedė „viešpataujanti etninė grupė“. Ji bu-

vusi lietuviška. Lietuvių bajorus reikia identifikuoti su Lietuvos valstybe. Rusų žemės tuomet neturėjusios politinio balso. Jos buvo Lietuvos valstybės pajamų šaltinis. Kokie autoriaus argumentai? Lietuvos valstybė susidarė etninėse lietuvių žemėse, politinis jos centras buvo taip pat etninėje Lietuvoje, dinastija buvo lietuviška, nors visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje lietuvių buvę vos 20%, bet riterių bajorų lietuvių buvę net 60%, rusų žemėse nebuvo tokio politinio kumščio kaip Aukštaitija.⁴⁴ Unija ir katalikų tikėjimas teikė lietuviams pirmenybę prieš rusus.

H. Lovmianskio požiūris į patį Krėvos aktą remiasi labiau teisiniu-formalioju požiūriu. Jis buvo ir išliko Lietuvos inkorporacijos (wcielenie) šalininkas. Jogaila Krėvos aktu atsisakęs nuo aukščiausios valdžios teisių Lietuvoje (praw zwierzchniczyc) ir tą teisę atidavė Lenkijos karalystei. Inkorporacijos pirmąjį periodą jis įžvelgė 1385–1440 m., jį 1446 m. pakeitusi personalinė unija. Jis trukęs iki 1500 m. Tai buvęs lietuvių separatizmo triumfas. Nuo 1500 iki 1569 m. brendo pastovi unija. Unijos periodus autorius bandė pagrįsti Lietuvos visuomenės raida. Militarinė Lietuva XIII–XIV a. ir jos irimas, prasidėjęs XIV a. pabaigoje, transformavosi į luominę santvarką. Unija buvusi reikalinga militarinei Lietuvai, bet jau Vytautas baigęs lietuvių militarizmą ir perėjęs prie ūkinės veiklos. Tiesa, unijos jis dar siekęs baigti užkariauti rusų žemes ir užgniaužti rusų separatinius siekius. Nuo XV a. vidurio riteriai bajorai, tapę stambiais žemvaldžiais, pasidarę pasyvūs ir nūsikusę nuo unijos. Lenkijos ginklo parama jiems buvo neberekalinga. Bet uniją priminė ne lietuvių tolimesnė ekspan-

sija, o kilę pavojai iš Maskvos, t. y. jau gynybiniai interesai.

H. Lovmianskio sukurtai Krėvos unijos koncepcijai būdinga hipertrofuota militarinės Lietuvos padėtis, teigimas, jog be grobimų XIII a., o vėliau XIV a. „be rusų miestų duoklių Lietuva negalėjo išgyventi“, sumenkintas Vytauto vaidmuo grąžinant Lietuvos didžiojo kunigaikščio dinastiją, o pastangas visai nutraukti leninį ryšį autorius vertino kaip Vytauto ambiciją ir priskyre imperatoriaus iniciatyvai. Ir apskritai Vytautui išsakoma daug priekaištų: be saiko (niežna! miary) dalijęs lietuvių žemes Ordinui, nekonsolidavo Lietuvos visuomenės, atstumdamas rusus nuo teikiamų privilegijų, pradėjo kurti lietuvių ponų latifundijas, o dėl to vyko valstybės decentralizacija. 1569 metai įvertinti kaip Lietuvos valstybingumo praradimas dėl įvykusio bendro sugyvenimo ir kultūrinės asimiliacijos.

Henrikas Paškevičius, didelis Lietuvos viduramžių specialistas, paliko žymiausią veikalą apie Algirdo ir Kęstučio laikus Lietuvoje.⁴⁵ Knygoje jis plačiai aptarė ir Lietuvos valstybės atsiradimą. Jos pradžia jis paankstino ir nukėlė į XII a. pabaigą ir, prieštaraudamas H. Lovmianskiui, teigė, kad jos branduolys kūrėsi ne Nemuno aukštupio baseine, o Neries vidupyje. Jis teigė esą Maskva trukdžiusi Lietuvai sėkmingai kovoti su kryžiuočiais, o šie neleido jai sustabdyti Maskvos iškilimo. Iš tikrųjų Maskvos iškilimas buvo sąlygotas savarankiškų veiksmų ir vargu ar Lietuva galėjo jį sustabdyti. Dėl unijos⁴⁶ autorius pasisakė prieš lenkų istorikų išpūstą Lietuvos valstybės likvidavimą. Jokio valstybinio akto tam reikalui nėra buvę. 1386 m., anot jo, Lietuvos valstybė nebuvo paversta Lenkijos provincija. *Aplicare*

nėra sinonimas *incorporare*. H. Paškevičius pasiūlė kitą formulę – „przyjęcie pod zwierzchnictwo“. O tai reiškė leninį ryšį.

Politinius sprendimus daręs ne vien Jogaila, o kartu su „gens Lithuanica“ arba „natione Litwanos“. Terminai buvo vartojami įvedant krikščionybę. Dėl ko Lietuva ėjo į uniją su Lenkija? Sričių – Polocko, Smolensko ir kt. – atsiskyrimo grėsmė, vokiečių pergalingi puolimai Lietuvoje, asmeninės Jogailos ambicijos ir karūnos siekimas. Negalima sutikti su H. Paškevičiumi, kad Krėvos sutartis buvo skubota ir atsitiktinumo padarinys (džielem przypadku)⁴⁷. Lenkai tenorėję Poliesės, Volynės ir Podolės, o bendros valstybės idėja buvusi Jogailos⁴⁸. Dauguma lenkų istorikų A. Levickio (1890), F. Konečnio (1893), A. Prochaskos (1897, 1914), S. Kutšebos (1914), O. Haleckio (1918 ir 1919), J. Jakubovskio (1920), O. Balcerio (1930), L. Kolankovskio (1930), M. Lovmianskio (1934) H. Paškevičius inkorporacijos teorijos neparėmė. Anot jo, nebuvo sudaryta bendra valstybinė institucija, kiti lenkų kanceliarijos dokumentai inkorporacijos nepatvirtina. Leno santykis, skirtingai nuo inkorporacinio, nenaikina valstybės. H. Paškevičius pareiškė: „Nėra argumentų, kad visai išnyko Lietuvos valstybingumas“⁴⁹. Valstybė, kurioje dauguma buvo stačiatikiai, valstybė, kuri turėjo šimtmečių tradicijas, vienu plunksnos brūkšniu negalėjo išnykti. Valstybių sujungimo forma nebuvo tuomet išspręsta.

Inkorporacijos teoriją sudrebino du lenkų teisės istorikai – A. Vetulani ir J. Adamus⁵⁰. A. Vetulani suformulavo naują inkorporacijos sampratą: 1. Glaudi, arba tiesioginė, inkorporacija (*ścisleysza*) ir 2. Platesnė inkorporacija (*szersza*), arba lenas. Pirmuoju atveju valdžią

vykdo valstybė prijungtoje teritorijoje, nesvarbu, ar joje prieš tai buvo valstybė ar nebuvo. Antruoju atveju inkorporuota valstybė pasiilieka atskiras politinis vienetas, bet jau su nevishišku suverenitetu. Leno santykiai buvo žinomi viduramžiais. Taikant konkrečiai šią teoriją glaudesnė inkorporacija buvusi tik tuomet, kai Jogailos vietininku buvo Lietuvoje Skirgaila, o platesnė inkorporacija prasidėjo, kai Lietuvoje buvo Vytautas.

Lvovo universiteto auklėtinis J. Adamus manė, kad inkorporacija buvusi tik lenkų ir Jogailos sumanyta, bet ji baigėsi visiška nesėkme – Lietuva pati apgynė atskiros valstybės statusą. Bet ir J. Adamus pripažino, kad 1385 m. buvo sumanyta inkorporacija ir net buvusi iš dalies realizuojama. Kunigaikščių homogaliniai aktai tai aiškiai patvirtina. Lietuva likusi suvereni užsienio atžvilgiu. Inkorporacija arba jos tendencijos ėmė nykti Vytautui atėjus į valdžią. Jis pajungė sau dalinius kunigaikščius ir vykdė savarankiškai užsienio politiką. Nuo 1401 m. turime neabejotinai leninį ryšį. Jogaila vadinosi „supremus dux“, bet faktiškuoju Lietuvos valdovu buvo „magnus dux“ Vytautas⁵¹.

J. Adamus tezes bandė paneigti H. Lovmianskis⁵². Bet ir 1938 m. J. Adamus rašė prieš Lietuvos inkorporaciją⁵³. J. Adamus konfrontavo ir su rusų istoriku Ivanu Lappo. Jis pabrėžė I. Lappo šališkumą neigiant Liublino unijos paragrafus 1588 m. Lietuvos Statute.⁵⁴ J. Adamus rašė apie XVII ir XVIII a. dvi valstybes – Lenkijos ir Lietuvos ir teigė, jog jos savo – valdymo ir teisės reikalus – tvarkė savarankiškai.⁵⁵

Pentkasis lenkų istorikų suvažiavimas Varšuvoje 1930 m. nubrėžė unijos istorijoje šias

gaires: XVII a. vykęs bendras sugyvenimas virto XVIII a. į abiejų valstybių susiliejimą ir jo pabaigą 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija.⁵⁶

Šeštasis lenkų istorikų suvažiavimas, įvykęs 1935 m. Vilniuje, buvo skirtas specialiems unijos tyrimams susumuoti.⁵⁷ Rišardas Menickis apžvelgė lenkų istorikų darbus. Jis manė, kad XVII a. buvo Lenkijos ir Lietuvos „susiliejimo“ (zlania) amžius ir kad buvo viena bendra Respublika. Tą patį teigė ir Vladislovas Konopčinskis, aptaręs XVIII a. įvykius. Jis pareiškė: „Nėra Lietuvos istorinio individualumo problemų“. Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę jis vadino „lietuvių–baltarusių kraštu“. Valstybinis Respublikos dualizmas išlikęs tik tradicijose arba „vienetų ambicijose“ (pokrywa sobą ambicję jednostek). Jis patarė ateities istorikams nebeieškoti Lietuvos valstybingumo požymių XVII–XVIII a. Jis siūlė surasti kitą tematiką – miestų ir miestelių istoriją. Apskritai XVII ir XVIII a. nebegali duoti tokios temos kaip Lietuvos sukrikščioninimas. Bet istorikai nepakluso VI lenkų istoriko suvažiavimo rekomendacijoms ir toliau analizavo uniją, taip pat XVII ir XVIII a. istoriją.

Įžymus lenkų teisės ir valstybės istorikas Juliušas Bardachas⁵⁸ ėmė tirti visą unijos istoriją. Jis išskyrė tris pagrindinius jos etapus: 1385 m. Krėvą, 1569 m. Liubliną ir 1791 m. gegužės 3 d. konstituciją bei 1791 m. spalio 20 d. „Abipusį įsipareigojimą“. Autorius manė, kad Krėvos sutartį lėmė lietuvių pagonybė, buvusi pretekstu Ordino prievartai, Lietuvos akulturizacija arba nutolimas nuo Europos kultūros centrų, patrimoninės Lietuvos valstybės pastangos įeiti į luominės valstybės institucijas. Krėvos akte buvę vien

Lietuvos įsipareigojimai rodo, jog tuo aktu buvo suinteresuota Lietuvos pusė. J. Bardachas pasisakė už tezę dėl Lietuvos inkorporacijos. Jogaila, anot jo, siekęs sujungti (połączyć) abi valstybes į vieną. Autorius toliau plėtojo Antonovičiaus ir Kutšebos patrimoninę teoriją. Ją teigė V. Semkovičius (1899) ir J. Adamus (1938).⁵⁹

Anot J. Bardacho, Vengrijos karalienė Elzbieta priėmė Jogailą kaip sūnų – „suscipiat... in filium“ ir atidavė jam savo dukterį Jadvygą. Teisiniu požiūriu priėmimas kaip sūnaus reiškė adopciją. Lietuviškas paprotys padėjęs Jogailai tarpvalstybinėje sutartyje. Jogaila, eidamas į užkurius, dovanojo „wiano“ savo patrimoniją, t. y. Lietuvos valstybę. Jis veikė visų savo brolių – Gediminaičių – vardu. Lietuva tuomet buvusi viešpataujančios dinastijos patrimoninė valstybė, o Lenkija jau turėjusi išsikristalizavusią luominę valstybinę organizaciją. Lietuvos bajorai, anot J. Bardacho, nedalyvavo Krėvos sutartyje. J. Bardachas nėsako, kad Lenkija sukūrė Lietuvoje bajorų – šlėktos luomą ir luominę valstybę, bet recepcijos iš Lenkijos paspartino (przyspieszyli) luominės organizacijos kūrimą. Inkorporacija (wcielenie) buvusi trumpalaikė ir visai nebuvo realizuota. Tai buvo tik epizodas (iki 1398 m.!): Ji nutrūko, kai pasirodė savarankiška Vytauto ir Lietuvos bajorų politika. Unija tapo jau ne vien dinastijos reikalas. Nors 1413 m. Lietuvos inkorporacija buvo skelbiama ir bajorams pritariant, bet toliau vis labiau ryškėjo Lietuvos ponų savarankiškumas, neatsižvelgiant į 1385 ir 1413 m. aktus. Pusę šimtmečio (iki XV a. vidurio) telikusi personalinė unija. Lenkija turėjusi pasitenkinti Haličo ir Podolės žemėmis, o daugiau teritorijų, kurių

tikėjosi, negavusi. Lenkija jų ir nebūtų galėjusi praryti dėl jų tautinių, religinių, visuomeninių ir kultūrinių skirtumų.

J. Bardachas pripažino, jog nerealizuotose Vytauto vainikavimo planuose atsispindėjo jo siekimas likviduoti uniją. Vytautas neleido paversti Lietuvos Lenkijos provincija, bet paliko Lietuvą Jogailos dinastijai.

Liublino unija buvusi determinuota vidaus ir išorės aplinkybių: bajorų aktyvizacijos siekiant politinių teisių, o sunkus Livonijos karas tik pastūmėjo juos ryžtingesniems veiksams. Ginčas vyko tik dėl unijos sąlygų: lenkų inkorporacinių siekių ir lietuvių „lygaus ryšio“ tarp valstybių. Lenkų pozicija nelaimėjo tik todėl, kad karalius ir lenkų senatas atsižvelgė į lietuvių reikalavimus ir darė kompromisą. Pastarasis ir garantavo unijos stabilumą ir abiejų pusių interesus. 1569 m. buvo sukurta dviejų valstybių federacija, t. y. sudarytos atskiros valstybinės institucijos. Federacija neliko vien pergamente. Ji funkcionavo du šimtus metų. Lietuva rėmė tokią patvარიą uniją. Lenkų kompromisas garantavo politinio ryšio stabilumą ir abiejų tautų interesus. J. Bardachas mano, kad pagrindiniai Liublino akto teiginiai yra paimti iš Horodlės ir Melniko aktų. Bet būta ir išlygų, t. y. Lietuvos titulas ir pareigybės, o tai reiškė Lietuvos valstybingumo garantą. Lietuvos valstybingumui išsaugoti ypatingos reikšmės turėjo atskira Lietuvos teisė – Lietuvos Statutas ir atskiri teismai. Bet Lietuvos Statutas negalėjo prieštarauti unijos aktui. 1588 m. Lietuvos Statutas tik siekė įtvirtinti unijos akto paliktą Lietuvos atskirumą (III.1 – Lietuvos valstybė, bet III. 6 – bendri seimai ir tik Vilniaus konvokacija – III. 8).

Vertindamas Liublino uniją, profesorius pažymėjo, jog per ją Lenkija išplėtė kultūrinius ryšius su lietuviais ir rusais bei apskritai Lenkijai atsivėrė platūs horizontai į Rytus. Neigiamai jis laikė nepabaigiamus karus su Rusija, į kuriuos Lietuva ją įtraukė. Lietuvai neigiamas veiksnys buvo savosios aristokratijos praradimas savo krašto kultūrai ugdyti. Unijos ilgaamžiškumą saugojo karalius ir seimas, o dualistinę valstybę – centriniai valdžios organai, teisė ir teismai. Lietuvos Statutas buvęs ne tik socialinių interesų atspindys, bet ir valstybinė teisinė išraiška. Abi politinės tautos artėjo, bet jos nebuvo identifikuotos. Išliko iki XVIII a. pabaigos dvigubas tautos supratimas ir dualistinė valstybė. 1569 m. deklaruotas vienas tautos samprata nebuvo įgyvendinta. Centralizacijos ir unifikacijos projektai atsiradę tik XVIII a. gale. Pirmą kartą ši idėja iškilo 1766 m. seime, bet Lietuvos atstovams pasipriešinus, seimas nutilo. 1776 m. buvo bandyta įvesti visoje Respublikoje teisių kodeksą, bet 1780 m. lietuvių opozicija ir jį atmetė. 1788 m. seime klausimas vėl iškilo. 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija pakeitė Respubliką į Polska. Gegužės 3 d. konstitucija nebuvo atsitiktinis dalykas, nes ją skaitė apie 1/3 Seimo narių, t. y. 182 žmonės, o iš jų 70 protestavo. Lietuvos seimeliai 1788 m. ir 1790 m. reikalavo išsaugoti uniją, seimų alternatyvą, Iždo ir Karo komisijas atskirai Lietuvai ir Lietuvos Statutą. Pagrindinė diskusija unijos klausimu vykusį 1791 m. spalio mėnesį. Kazimieras Nestoras Sapiega pasiūlė seimui projektą, kuris ir buvo priimtas 1791 m. spalio 20 d. ir ne kaip įstatymas, o kaip unijos papildymas – „Abipusis įsipareigojimas“. Pagrindiniai Lietuvos suverenumo požymiai – atski-

ros Lietuvos Iždo ir Karo komisijos – buvo panaikintos ir sudarytos centrinės komisijos Varšuvoje paliekant prie lietuvių atstovavimą lygiai pusę jos narių.

Pastaruoju metu unijos likimą XVIII a. pabaigoje gvildeno Ježis Michalskis⁶⁰ ir Ježis Malecas.⁶¹ J. Malecas manė, kad „abiejų tautų“ unifikacinis procesas XVIII a. gale buvęs beveik baigtas: vienoda ūkinė padėtis, tos pačios luominės privilegijos, identiškos valdymo institucijos, ta pati bažnyčia ir jos organizacija, vienoda mokykla ir vienas mentalitetas. Todėl reformų seime unijai jau skirta mažai dėmesio. Vis labiau ryškėjusios (nuo 1764 m.) unifikacinės tendencijos, kurioms atstovavo karalius. Jos ypač išryškėjusios paskutiniaisiais Respublikos gyvavimo metais kuriant bendras visos valstybės komisijas. Anot J. Maleco, 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija unijos klausimą nutylėjo, bet tuo unija nebuvo panaikinta. 1791 m. spalio 20 d. „Abipusis įsipareigojimas“ turėjęs būti gegužės 3 d. konstitucijos dalis, paliko Lietuvai centrinių komisijų (iždo, karo ir švietimo) pusę narių, o policijos – 1/3. Lietuvai liko atskiri teismai, seimo alternerta.

Apie tai rašė ir žinomas Švietimo epochos specialistas Boguslavas Lesnodorskis.⁶² Jis manė, kad, nepaisant XVIII a. pabaigos deklaracijų, nebuvo tarp tokių skirtingų teritorijų tikros vienybės. Ketverių metų seimo metu vykęs unijos naikinimas ir valstybės vienišimas: naikinamas valstybinis padalijimas ir įtvirtinimas provincinis, sukurtos bendros komisijos, ministerijos ir sostinė vien Varšuva. Be to, ir pati Respublika jau XVIII a. pradžioje nustojo buvusi suvereni valstybė: 1704 m. įvyko priverstinė karaliaus detroni-

zacija, 1717 m. Rusijos caras ėmė globoti Respublikos didikus, o Rusija, globodama graikų orientalistus, atvirai kišosi (nuo 1686 m.) į Respublikos vidaus reikalus. Petras I jau siekė ir vykdė protektoratą Respublikoje.

Emanuelis Rostvorovskis⁶³, tyrinėjęs paskutiniojo karaliaus valdymo epochą, manė, jog Stanislovas Augustas Poniatkovskis buvo už vienalytės valstybės organizaciją. „Dvi tautos, lenkų ir lietuvių, nuo šiol bus viena“. Jis siūlė naikinti urėdų ir dignitorių atskirumą. Bet jo pirminis projektas nebuvo įgyvendintas. „Abipusis įsipareigojimas“, priimtas 1791 m. spalio 20 d. (jį lietuvių vardu pateikė seimui K. N. Sapiega, o seimas ir karalius priėmė) buvo kompromisas, viena, sujungęs karo ir iždo ministerijas, bet palikęs jose pusę vietų lietuviams, taip pat kasą ir iždo teismą Lietuvai. Anot E. Rostvorovskio, šis sprendimas buvo tolimas nuo pirminio karaliaus sumanymo.

Didelis unijos reikalų žinovas, parašęs šiuo klausimu kelias monografijas ir turiningų straipsnių varšuvietis Henrikas Visneris rašė, kad Lenkija, sudarydama Krėvos sutartį, tikėjosi ne tiek paramos prieš kryžiuočius, kiek apsaugoti nuo leninių ryšių su Vengrija ar Austrija, sustiprinti savo įtaką Haličo ir Volynės žemėse ir tik paskutiniu metu atsiminti iš Ordino užgrobtas vakarines lenkų žemes.⁶⁴ Krėvos sutartyje žodį „applicare“ autorius aiškina kaip daugiareikšmį, galėjusį reikšti ir inkorporaciją. Bet H. Visneris mano, kad Jogaila šiuo žodžiu kalbėjo apie jam tiesiogiai pavaldžias žemes – Vilniaus, Minsko, Vitebsko, Padnieprio, o gal ir Žemaitiją, o likusios žemės – netiesiogiai per tarpininką arba vietininką. Pirma Lietuvos seniūno

Skirgailos priesaika įvykusi dar 1386 m. Jogaila padovanojęs Lenkijai tik savo tiesiogiai jam priklausomą Lietuvos dalį. Tokiu atveju reikėtų pripažinti buvusią Lietuvoje dvišalystę – Vilniaus ir Trakų kunigaikštčius. H. Visneris nepritaria J. Bardacho teiginiui, kad Lietuva buvo besąlygiškai prijungta prie Lenkijos. Lietuva, anot H. Visnerio, buvo galima valstybė ir ją iš karto panaikinti buvo neįmanoma. Jei ir buvo Jogailos pareiškimas, suderintas su lenkų ponais dėl inkorporacijos, tai jis buvo trumpalaikis ir formalus. Bet Vytauto kovą dėl valdžios Lietuvoje autorius vadina „Lietuvos galybės žlugdymu“ (kruszenie potęgi litewskiej) Ordino ir Maskvos nau-dai. 1392 m. Jogaila išlikęs Lietuvos suzere-nu, o Vytautas – vasalu. Bet liko dvi valsty-bės 1401 m. Vytautas patvirtinęs Krėvos ak-tą, nors tame patvirtinime jau nėra žodžio „inkorporacija“, o tai jau reiškė žingsnį atgal nuo jos. Bet yra tame 1401 m. akte Vytauto pareiškimas, kad „Karalystės neapleis“ ir tai, kad Lietuvą jis gavo iš Jogailos rankų, o po mirties grąžins Jogailai ir jo vaikams.

H. Visneris daugiau nuveikęs Liublino uni-jos ir pounijinio laikotarpio XVI–XVII a. ty-rimuose. H. Visneris rašo, kad Liublino uni-jos dokumento pareiškimas, jog sudaromas „vienas nedalomas, vienalytis kūnas, taip pat ne atskira, bet vienalytė Respublika, kuri dvi valstybes ir tautas į vieną visuomenę suliejo“, liko neįgyvendintas. Nesusidarė ne tik valsty-bės, bet tautos tapatybės. Lietuvių bajorų tau-ta išliko atskira nuo lenkų tautos, nors lietu-viai pasisavino lenkų kalbą ir papročius, vis dėlto nebuvo vienos tautos pojūčio.

Liublino uniją H. Visneris vertina kaip per-ėjimą nuo dinastinių prie politinių tautų ry-

šio ir Žygimanto Augusto valia pasiekto len-kų ir lietuvių kompromiso. Dėl unijos doku-mento ir Lietuvos Statuto santykio, autoriaus nuomone, Statute daug kur nutylėta Liubli-no unijos reikalavimai: nevardyta, kad valdo-vas yra tik Lenkijos karalius, nutylėtas Uk-rainos atplėšimas nuo Lietuvos, patvirtinta ka-raliaus priesaika saugoti LDK teritoriją ir net grąžinti LDK prarastas žemes. Bet Statutas pripažino bendrą seimą ir visus įstatymus, ku-rie bus priimti bendrame seime.

Lietuvos istorijos žinovas ir jai rodęs ne-mažai simpatijų H. Lovmianskio mokinys Je-žis Ochmanskis, nors ir nėra specialiai tyri-nėjęs unijos istorijos, bet savo darbuose sky-ręs jai nemažai dėmesio. O jo studija kartu su Janina Kżyżaniakova (Krzyżaniakowa) skir-ta Jogailos asmeniui.⁶⁵ Knygoje tvirtinama, kad 1386 m. Lietuva, kaip suvereni valstybė, nustojo gyvavusi⁶⁶. Jogaila ir Lenkijos po-nai Lietuvos prijungimą prie Lenkijos pripa-žino kaip įvykusį faktą. Bet pats terminas „ap-plicare“ aiškinamas ne kaip įkūnijimas, o Lie-tuvos priėmimas Lenkijos karalystės sudėtin leno pagrindu. Taigi inkorporuota valstybė ne-praranda valstybės pobūdžio, o tik patenka į leninę priklausomybę ir sustoja buvusi suve-reni.⁶⁷ Taigi po 1386 m. Lietuvos valstybė ne-buvo panaikinta ir netapo Lenkijos provinci-ja. Bet tai buvo numatyta ateičiai. Jogailos planas buvęs įgyvendintas tik 1791 m. Vytau-to kova dėl valdžios Lietuvoje vadinama jo ambicijos reikalu, kurią patenkinęs Jogaila. J. Ochmanskis manė, kad Krėvoje duoti Jo-gailos pažadai buvę padiktuoti lenkų ponų. Jie iškeitę personalinę uniją su Vengrija, pa-žadėtą uniją su Austrija į uniją su Lietuva. Tuo jie laimėję savąjį karalių, kuris gyveno

Krokuvoje. Nėgana to, lenkai galėjo su Lietuvos pagalba gražinti prarastas žemes ir realią galimybę savo ekspansijai į Rytus bei apsigynė nuo nuolatinių lietuvių puolimų. O ką laimėjo Lietuva? J. Ochmanskis pabrėžia tai, kad Lenkija tapo garantu prieš popiežių ir imperatorių dėl Lietuvos christianizacijos. Iš Lenkijos Lietuva gavo kultūros lotynizaciją. Neliko Ordino pretenzijų, padiktuotų 1337 m. imperijos. Unija sustiprinusi abiejų valstybių pozicijas. J. Ochmanskis skyrė daug dėmesio ir Vytautui, bet tai darė jau Lietuvos istorijoje (rėmiausi 1982 m. antruoju leidimu). Vytauto politikos sėkmę autorius aiškino tuo, kad jį rėmė Lenkija⁶⁸. Geriau ginkluoti lenkų riteriai leido Vytautui vykdyti aktyvią užsienio politiką. Lenkija jį parėmė ir diplomatiškai, ypač pas popiežių. Dėl lenkų tarpininkavimo popiežius uždraudęs Ordinui kariauti prieš lietuvius. Jogailos vietininkas Vytautas neteisėtai (bezprawnie) nuo 1395 m. ėmė tituluotis Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Unijos smukimas (upadek) reiškė kryžiuočių triumfą. Bet Vytautas, gavęs gerą pamoką 1399 m. iš totorių, pamatė, kad unijos nutraukimas yra kenksmingas Lietuvai. Žalgirio mūšį laimėjusi Lenkijos armija dalyvaujant grįžtantiems į mūšio lauką lietuviams. Vytautas buvęs religijos išpažinimo tolerantas. Rytuose jis siekė hegemonijos Kryme Aukso ordoje, Maskvoje ir Naugarde, Pskove bei Riazanėje. Vytauto vainikavimą sumanęs intrigantas imperatorius, siekė sukurti antilenkišką sąjungą iš vokiečių, čekų, vengrų ir lietuvių. Rusų metraštininkai kūrė apie Vytautą legendą, kuri truko iki šiol. Autorius išvėlgė Vytauto politikoje nenuoseklumo ir netgi avantiūrizmo, pralaimėjimo ir nesėkmių. Ki-

tur Vytautas veikė aplinkybių verčiamas, ypač kai Lenkija norėjo padaryti Lietuvą savo provincija. Vytauto didybė, jo neįprasti kaip valdo, griežto, bet teisingo valdovo, aukštos kultūros žmogaus bruožai išaugo ne vien iš jo asmeninių gabumų. Vytautas veikęs atsivėlgdamas į lietuvių visuomenės siekius ir išreiškęs jos interesus. Svarbiausia tai, kad jis buvo Lietuvos valstybės suverenumo reiškėjas, bet kartu ir vertinęs bendrumą su Lenkija. Jo gyvenime buvę ir tamsių pusių: du kartus jis buvo perėjęs pas kryžiuočius ir tuo darė Lietuvai nuostolių.

Apie krikščionybę J. Ochmanskis teigė, kad Lietuva ilgai išlikusi pagoniška ne dėl to, kad lietuviai buvo konservatyvūs ar negalėję pasirinkti katalikybės ar stačiatikių tikėjimo. Krikšto būtinumą sprendė Lenkija kaip natūrali sąjungininkė prieš kryžiuočius⁶⁹.

Žinomas Lietuvos istorijos reformacijos ir kontreformacijos specialistas Marcelis Kosmanas išsakė savo poziciją ir unijos klausimu⁷⁰. Jis mano, kaip ir dauguma lenkų istorikų, jog unijoje Vytautas buvęs tik Jogailos vietininkas Lietuvoje ir karaliaus vasalas. Jis parėmė uniją todėl, kad norėjo gražinti Žemaičių kraštą. Ordinas inspiravęs prieš uniją Vytautą, kai 1398 m. Salyne jis buvo apšauktas Lietuvos karaliumi, o 1429 m. sugalvojęs Vytauto vainikavimą. Ir vienu, ir kitu atveju buvo bandyta tik sugriauti uniją.

Oksfordo universiteto profesorius M. Giedrojė teigė, kad Krėvos unija turėjo pliusų ir minusų. Teigiama buvo: 1. Lenkija buvo tinkamiausias partneris kare su Ordinui; 2. Krikščioniškasis katalikų tikėjimas atėjo į Lietuvą be Vokiečių ordino tarpininkavimo ir politinės jo naudos; 3. Lietuvos valdovas gavo Len-

kijos karaliaus karūną; 4. Buvo sprendžiamas su Lenkija ginčas dėl Volynės.

Bet buvo ir tos unijos minusų: 1. Jaunesnio partnerio pavojus ir neišvengiamas Lietuvos suverenumo praradimas; 2. Galima pravoslavų opozicija katalikiškajai Lietuvai; 3. Sunkumai dėl dviejų valstybių etninių ir kultūrinių skirtumų ir dėl to tautų nepasitikėjimas. Pagrindiniai prieštaravimai buvo išspręsti taip: Lietuva jaunesnysis partneris, bet valdančioji dinastija iš Lietuvos, pravoslavai, nors ir reikalaujant lenkams, buvo nekrikštijami.⁷¹

Ježis Urbanas, gyvenantis JAV, straipsnyje „Teutonų ordinas ir Lietuvos krikštas“⁷² tvirtino, kad Vokiečių ordinas siekęs vien tik Žemaitijos. Nuolatiniai karo žygiai į Lietuvą sudarę išpūdį, kad Ordinas siekia visos Lietuvos. Iš tikrųjų Ordinas nebuvo linkęs plėsti karinių operacijų. Jis gerai žinojo Lietuvos jėgą ir karas su ja nebuvo planuojamas. Autorius vertino Jogailos veiksmus gana santūriai. Jogaila nebuvo nei geras karo vadas, neturėjęs nei tvirtų principų, netgi religinių, ir kaip asmuo nebuvo išpūdingas. Jogaila buvęs tik geras konspiratorius ir todėl jam pavyko susidoroti su atviru Kęstučiu, kuris nenumatė Jogailos sąmokslą (1382 m.). Prie Trakų Jogailą gelbėjęs ir Ordinas, kuriam jis atsidėjo Dubysos sutartimi. Jogaila siekęs iš pradžių suartėjimo su Ordinu. Jogaila būtų siekęs Lenkijos karūnos net tuo atveju, jei nebūtų Ordino, jei nebūtų Vytauto. Jis, pagonis ir rusų šalininkas, tapo kataliku tik tam, kad taptų karaliumi. Jis nebuvo misionieriaus įtikintas, o kūrė formalią bažnyčią politiniais sumetimais.

Zenonas Kohutas paskelbė diskusinį straipsnį, kuriame pavadino Lenkijos ir Lietuvos

valstybę „lenkų–lietuvių Respublika“. Jis teigė, kad Lenkijos karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVII ir XVIII a. buvo atskiros valstybės. Liublino unija paliko Lietuvai teisę, finansus ir kariuomenę. Lietuvos separatiniai siekimai išliko iki XVIII a. pabaigos. Autorius pakvietė tyrinėti rytų slavų įtaką Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijai.

Ježis Kločovskis, Liublino katalikiškojo universiteto profesorius, uniją vertino bažnytinio požiūriu. Anot jo, Lietuvaėjusi rutenizacijos keliu, bet unijai pasirinko katalikiškąją Lenkiją. Lietuvos valstybėje sprendžiamą balsą tarė lietuviai pagonys. Katalicizmas, turint galvovėne ne tik Ordino pavojų, bet ir rusų stačiatikių grėsmę, tapo esminiu Lietuvos politikos dalyku. Bet tikėjimo problema neišnyko. Katalikų ir stačiatikių santykius valstybėje mokamai reguliavo.⁷⁴

Minėtinas V. Pociechos darbas, skirtas karalienės Bonos pastangoms sukurti politinį ir ekonominį pagrindą Jogailaičių dinastijai Lietuvoje. Iš jo išplaukia, kad bajoriškosios unijos galėjo ir nebūti, jei Jogailaičių dinastija būtų įsitvirtinusi Lietuvoje.⁷⁵

Įžymus popiežiaus bulių (Bullarium Poloniae t. I, 1000–1342; t. II, 1342–1378, t. III, 1378–1417 ir t. IV, 1417–1451. Romae, 1983–1993) publikatorius S. Kurasis (su žmona Irena Kurasiova) išsakė požiūrį į lenkų–lietuvių uniją Romos kurijos požiūriu. 1398 m. Vytautas didysis kunigaikštis ir Lucko valdytojas (t. III. Nr. 520), 1405 – supremus dux (t. III. Nr. 1043–1045). Lenkija sutrukdė Lietuvai plėsti savo valstybės teritoriją ir išėiti į Europos politikos orbitą. Bet, pagal kurijos dokumentus, Jogaila nenusišalino nuo Lietuvos reikalų, lankė Lietuvą, nominavo jos

kunigaikščius, o popiežius neleido vainikuoti Vytauto Lietuvos karaliumi.⁷⁶

Andžejus Vyčanskis rašė apie Lietuvos didikų savarankišką politiką, įtraukusią Lenkiją į tarptautinius konfliktus. Jogailaičiai nenorėję unijos. Jie žinoję, kad taps Lietuvos didžiaisiais kunigaikščiais, jie bus renkami ir Lenkijos karaliais. Tik paskutinis Jogailaitis Žygimantas Augustas atsidūrė keblioje situacijoje. Jis neturėjo palikuonių ir rėmė realią – luomų uniją. Liublino unija palikusi dvigubą valstybingumą (istnienie dwoch państwowości). Beje, Liublino unijos metu iš lenkų pusės pasireiškę du kraštutinumai: lenkų šlėktos siekė užgrobti etniškai ir kultūriškai svetimas sritis ir kūrė brolišką tautų sąjungą, nešdamos jiems laisvę ir kultūrą.⁷⁷

Išvados

Lietuva ir Lenkija išgyveno kartu 400 metų. Abi valstybės jungė valstybinė organizacija, bendras valdovas ir parlamentas (nuo 1569 m.), šeimų ryšiai, kalba ir papročiai, intelektualinis gyvenimas, katalikų religija ir bažnytinė organizacija. Lietuva neprilygo Lenkijai, nes karalius gyveno Lenkijoje, parlamentiniame gyvenime dominavo lenkų politinė tauta, buvo didžiulė lenkų kultūros persvara. Lenkijos ir Lietuvos dvilypis valstybinis modelis buvo ne tik unikalus, bet ir pastovus, tvirtas ir netgi patrauklus. Todėl Lenkijos ir Lietuvos unija gyvavo ilgai ir verta tarptautinio dėmesio. Bet iki šiol ji tebėra lenkų istoriografijos domenas. Ji siekia atsakyti į klausimus apie visus unijos etapus: 1385 m. Krėvos sutartį, 1569 m. Liublino uniją ir 1791 m. reformą ir unijos pabaigą.

Nustatant Krėvos sutarties priežastis, istorikai nesutarė: vieni (A. Prochaska, A. Levickis, F. Konečnis, H. Paškevičius, O. Haleckis) akcentavo lenkų ponų pastangas įsigalėti Haličo–Volynės žemėse, į kurias tiesė rankas Vengrija ir Lietuva. Iš pradžių iki 1370 m. Lenkija ieškojo sąjungos su Vengrija prieš Lietuvą, o po to – su Lietuva prieš Vengriją. Taip atsirado 1385 m. Krėvos sutartis. Kiti istorikai (H. Lovmianskis, J. Bardachas, J. Ochmanskis) išvelgė didėjantį Vokiečių ordino pavojų Lietuvai, taip pat Lietuvos vėlyvos christianizacijos problemą, o per tai ir Lietuvos pastangas jungtis su Lenkija. Pastaroji nuomonė tapo vadovėline tiesa. Daug ginčų sukėlė 1385 m. Jogailos pažadas „*terras suas... Coronae regni Poloniae perpetuo applicare*“. Nuomonės pasiskirstė. Vieni mano, kad tai buvo lenkų ponų ir Jogailos inkorporacinis sumanymas. Inkorporacinę teoriją sukūrė dar 1893 m. A. Levickis ir jo mokinys F. Konečnis, o parėmė ją absoliuti dauguma lenkų istorikų. Ginčas vyko tik dėl jos trukmės: iki 1446 m. A. Levickis, L. Kolankovskis, H. Lovmianskis, 1401 m. – S. Kutšeba, O. Haleckis, 1398 m. – J. Bardachas, 1392 m. – F. Konečnis. Kita dalis lenkų istorikų – H. Paškevičius, A. Vetulani, J. Adamus, o nuo 1937 m. ir O. Haleckis + aiškino Lietuvos didžiojo kunigaikščio lenine priklausomybe nuo Lenkijos karaliaus. Nebuvę inkorporacinio sumanymo, tuo labiau jo realizavimo.

Dėl Liublino unijos priežasčių nebuvo didesnių abejonių: Lietuvos bajorų padidėjęs politinis aktyvumas ir jų pastangos turėti tokias pat teises kaip ir lenkų šlėkta, sunkus Lietuvos karas su Maskva ir viltys dėl lenkų paramos, lenkų šlėktos pastangos realizuoti

senas valstybės teises, t. y. „egzekucinis siekimas“ ir pagaliau lenkų kultūros pranašumas ir jo traukos jėga.

Nėra nuomonių skirtumo ir dėl to, nuo kada unija tapo ne kunigaikštiška, o reali – parlamentinė. Tai įvykę 1569 m. Bet ar ši unija skelbė unitarinę Lenkijos valstybę ir Lietuvos valstybės „pakasynas“, ar tuomet buvo sukurta dviejų valstybių federacija. Lietuvos valstybės žlugimą Liublino unijos metu įžvelgė O. Balceris, V. Konopčinskis, S. Koscialkowskis, K. Chodynickis ir H. Lovmianskis. Tuo tarpu kiti istorikai neigė valstybių ir tautų suliejimą: S. Kutšeba, O. Haleckis, L. Kolankovskis ir J. Bardachas.

Švietimo epochos specialistai ieškojo Lietuvos valstybingumo bruožų dar ir XVIII a.

J. Malecas, J. Michalskis, E. Rostvorovskis, B. Lesnodorskis, J. Bardachas. Jie nustatė Lietuvos valstybingumo funkcionavimą, visų pirma atskiras valstybines institucijas – kanclerio, maršalkos, išdo ir kariuomenės egzistavimą, teisę, teismų sistemą, lietuvių parlamentarizmą. Ir vis dėlto XVIII a. pabaigos reformas jie laiko Lietuvos valstybingumo likučių naikinimu. „Abipusis įsipareigojimas“, priimtas seime 1791 m. spalio 20 d., pripažino, jog centrinės ministerijos bus tik Varšuvoje, nors ir paliekant lietuviams jose dalyvių ekvivalentą. Tai buvęs dar lenkų kompromisas unijos klausimu. Tačiau jo įgyvendinti jau nepavyko. Artėjo senosios Lenkijos ir Lietuvos valstybės, o kartu ir unijos galas.

Nuorodos:

¹ Smolka S. Rok 1386. 1886; *vėliau* Unia Litwy z Koroną. Kraków, 1903.

² Kwartalnik Historyczny. 1887. T. I. S. 103.

³ Antoni Prochaska iki šiol nepraradusią mokslinės vertės publikaciją: Codex epistolaris Vitoldi (1376–1430); Cracoviae, 1882 ir dvi monografijas: Król Władysław Jagiełło. W., 1908. T. 1–2 ir Dzieje Witolda wielkiego księcia Litwy. W., 1914 ir Ostatnie lata Witolda. W., 1882.

⁴ Kwartalnik Historyczny. 1893. zes. 3. S. 537–545.

⁵ Codex epistolaris saeculi decimi quinti. Collected opera A. Lewicki. 2–3. 1891–1894.

⁶ Koczarska M. Autentyzność dokumentu unii Krewskiej 1385 roku. // Kwartalnik Historyczny. 1992. Nr. 1. S. 77.

⁷ Savo poziciją A. Levickis ryškiausiai išdėstė atsakydamas į savo kritikų – A. Prochaskos ir F. Konečnio knygas Powstanie Swidrigiełły. Kraków, 1892. *pastabas*: Nieco o unii Litwy z Koroną. Kraków, 1893.

⁸ Lewicki A. Powstanie Swidrigiełły. S. 287.

⁹ Przegląd Polski. 1892. XI. S. 402.

¹⁰ Koneczny F. Jagiello i Witold. Lwów, 1893. S. 32, 35, 49, 92.

¹¹ Koneczny F. Vitoldiana. 1931. S. 3.

¹² Koneczny F. Dzieje Rosji. W.; 1921. S. 51.

¹³ Koneczny F. Dzieje Rosji. W.; 1921. S. 51.

¹⁴ Koneczny F. Dzieje Polski Lodź, 1902. T. 2. S. 6, 95–96.

¹⁵ Kochanowski J. K. Witold wielki książę litewski. Lwów, 1900. S. 83, 115, 155, 156.

¹⁶ Balzer O. Tradycja dziejowa unii polsko-litewskiej. Lwów, 1919. S. 6, 7, 9, 11, 12, 16, 22.

¹⁷ Konopszyński Wl. Dzieje Polski nowożytnej. T. 1. 1506–1648. W., 1936. S. 405–406.

¹⁸ Kosciatkowski S. Rzeczpospolita obojga narodów (1569–1795). Alma Mater Wilnensis. T. 3. S. 68; Uгода Hadziacka a unia Lubelska. Alma Mater Vilnensis. London, 1958. S. 27–29.

¹⁹ Chodynicki K. Žūr. rec. I. Lappo darbui Zapadnaja Rossija i ee soedinenije s Polšeju. Praga, 1924. rec. Ateneum Wilenskie. 1924. Nr. 5–6. S. 18.

²⁰ Kutšeba S. Unia Polski z Litwą // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. W., 1914. S. 449–658 ir Historia ustroju Polski w zarysie. Lwów, 1914.

²¹ Jakubowski J. Studia nad stosunkami narodowościowieniu na Litwie przed unią Lubelską. W., 1912. S. 6, 85.

- ²² *Jakubowski J.* Opis Księstwa Trockiego z roku 1387 // *Przegląd Historyczny.* 1907. Nr. 5. S. 22–28.
- ²³ *Semkowicz W.* W sprawie początków szlachty na Litwie // *Kwartalnik Historyczny.* 1916. Nr. 29. S. 234. *Žiūr.* *Kwartalnik Historyczny.* 1908. Nr. 22. S. 432–433.
- ²⁴ *Halecki O.* Kwestye sporne w sprawie początków szlachty litewskiej // *Kwartalnik Historyczny.* 1916. Nr. 30. S. 64–65.
- ²⁵ *Kamieniecki W.* Rozwoj własności na Litwie w dobie przed I Statutem // *Rozprawy Akademii Uniejętności. Wydział Hist Filozoficzny.* Nr. 32. 1914. S. 94–105; *Geneza państwa litewskiego // Przegląd Historyczny.* 1925. Nr. 25. S. 178–185; *Spółczeństwo litewskie w XV wieku. W., 1947.*
- ²⁶ *Chodynicki K.* Wielkie Xięstwo Litewskie a Polska w oświeceniu nauki rosyjskiej. Wilno, 1924.
- ²⁷ *Papee Fr.* Aleksandr Jagielloczyk. Kraków 1949 ir Akta Aleksandra. Kraków 1927.
- ²⁸ *Halecki O.* Dzieje unii jagiellońskiej. Kraków, 1919 ir 1920. T. 1–2. Unia Lubelska. Kraków, 1916. *Idea Jagiellońska.* Lwów, 1937. *Wcielenie i wznowienie państwa litewskiego // Przegląd Historyczny.* 1917–1918. T. 2. S. 34–47. *Ostatnie lata Swidrygiełły i sprawa Wołyńska za Kazimierza Jagiellonczyka.* Kraków, 1915.
- ²⁹ *Dzieje.* T. 1. S. 98.
- ³⁰ *Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich.* T. 2. S. 81–82 ir *Kwartalnik Historyczny.* 1937. T. 51. S. 488.
- ³¹ *Halecki O.* Przyczynki geneologiczne do dziejów układu Krewskiego // *Miesięcznik Heraldyczny.* 1935. Nr. 7–8. S. 49.
- ³² *Halecki O.* *Idea Jagiellońska.* *Kwartalnik Historyczny.* 1937. T. 51. Nr. 1–2. S. 1–27 ir *Polska w dobie Jagiellonów // Polska, jej dzieje i kultura.* T. 1. W., 1930. S. 193–368.
- ³³ *Przegląd Historyczny.* 1914. S. 344.
- ³⁴ *Halecki O.* *Dzieje.* T. 2. S. 340.
- ³⁵ *Halecki O.* *Przyłączenie Podlasia, Wołnyia i Kijowczyzny do Korony w roku 1569.* Kraków, 1915.
- ³⁶ *Halecki O.* *Historia Polski.* Lublin–Londyn. 1992.
- ³⁷ *Kołankowski L.* *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów.* W., 1930. T. 1. S. 32, 37, 49, 108, 163, 207. *Zygmunt August wielki książę Litwy do roku 1548.* Lwów, 1913. *Polskas jagiellonow.* Lwów, 1936. S. 97, 326. *Jagiellonowie i Unja // Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 1935.* T. 2. Lwów. 1936. S. 265–292.
- ³⁸ *Zajczkowski S.* *Studia nad dziejami Żmudzi wieku XIII.* Lwów, 1925; *Kwartalnik Historyczny.* 1927. Nr. 41. S. 344; *Ateneum Wileńskie.* 1927. T. 4. S. 398–399.
- ³⁹ *Zajczkowski S.* *Witold wielki Książę litewski 1430–1930 // Ateneum Wileńskie.* 1930. T. 7. Zesz. 3–4. S. 455–468.
- ⁴⁰ *Łowmiański H.* *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego.* W., T. 1. 1931. T. 2. 1932.
- ⁴¹ *Łowmiański H.* *Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unii Jagiellońskiej.* 1934. S. 36–37, 40 ir *pakartota kn.: Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego.* Poznań, 1961. S. 372, 374.
- ⁴² *Łowmiański H.* *Agresja zakonu krzyżackiego na Litwie w wiekach XII–XV // Przegląd Historyczny.* 1954. T. 45. S. 352, 355, 358, 361.
- ⁴³ *Łowmiański H.* *Uwagi.* S. 12.
- ⁴⁴ *Ten pat.* *Studia nad dziejami.* S. 368, 369, 388, 389, 390, 391, 393, 397, 404–406, 413, 414.
- ⁴⁵ *Paszkiewicz H.* *Jagiellonowie a Moskwa.* T. 1. W. 1933.
- ⁴⁶ *Paszkiewicz H.* *O genezie i wartości Krewa.* W., 1938 ir *W sprawie inkorporacji Litwy do Polski.* W. 1938; *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego.* W. 1925.
- ⁴⁷ *Paszkiewicz H.* *O genezie...* S. 231.
- ⁴⁸ *Ten pat.* S. 258.
- ⁴⁹ *Ten pat.* S. 250.
- ⁵⁰ *Vetulani A.* *Leno pruskie od traktatu Krakowskiego do śmierci ks. Albrechta 1525–1568.* Kraków, 1930. S. 35–38; *Polska i Prusy książęce w związku ustrojowym // Roczniki Historyczne.* Poznań, 1949. T. 18. S. 105–107. *Adamus J.* *Państwo litewskie w latach 1386–1392.* Wilno, 1932; *perspausdinta kn.: Księga Pamiątkowa ku u czczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego 1529 roku.* Wilno, 1935. S. 15–80.
- ⁵¹ *Wiadomości studium Historii prawa litewskiego.* U. S. B. Wilno, 1938. T. 1. S. 273–316.
- ⁵² *Ateneum Wileńskie.* 1937. XII. S. 36–147.
- ⁵³ *Wiadomości studium historii prawa litewskiego.* 1938. T. 1. S. 273–316.
- ⁵⁴ *J. Adamuso recenzja: Ateneum Wileńskie.* 1936. T. XI. S. 509–516.
- ⁵⁵ *Ateneum Wileńskie.* 1938. T. XIII. Zesz. 2. S. 318–328.
- ⁵⁶ *Woliński J.* *Stan i problemy badań nad historią Litwy XVII w. // Pamiętnik V zjazdu historyków Polski w Warszawie.* 1930. T. 1. Lwów, 1930. S. 735–736.

⁵⁷ Pamiętnik VI Powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie. Lwów, 1935.

⁵⁸ *Bardach J.* Krew i Lublin // *Kwartalnik Historyczny*. 1969. Nr. 76. *Zecz.* 3. S. 583–619. Plačiau kn.: *Studia u stroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w. W.*, 1970. S. 11–67. *Unio de Lublin // Acta Poloniae Historica*. 1970. T. 21. S. 69–93; *Konstytucja 3 maja a zaręczenie wzajemnie obojga narodów 1791 roku // Studia iuridica*. 1992. T. 24. S. 15–26; *Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska // Przegląd Historyczny*. 1991. zesz. 3–4. T. 82. S. 397; *Le princip federaliste et le principe unitaire dans la legislation de la diete polono-lituanienne de quatre ans (1788–1792) // Acta Poloniae Historica*. 1994. T. 70 *ir knyga*. O dawniej i niedawniej Litwie. Poznań, 1988. 442 s., o *taip pat* *Historica* państwa i prawa polskiego. W., 1977.

⁵⁹ *Semkowicz W.* Stanowisko-publiczno-prawne Władysława Jagiełły. *Przegląd prawa i administracji*. 1899. XXIV. S. 174; *Adamus J.* Państwo litewskie... S. 36–38.

⁶⁰ *Michalski J.* Unia polsko-litewska w czasach Stanisława Augusta // *Zapiski Historyczne*. 1986. T. 51. *Zesz.* 1. S. 97–130.

⁶¹ *Malec J.* Problem stosunku Polski do Litwy w dobie sejmów Wielkiego (1788–1792) // *Czasopismo prawno-historyczne*. 1982. T. 34. *zesz.* 1. S. 31–50.

⁶² *Leśnodorski B.* Dzieło sejmów Czteroletniego. Wrocław, (be datos). S. 273, 390, 398. *Acta Poloniae Historiae*. 1963. T. VIII. S. 7, 25.

⁶³ *Rostworowski E.* Legendy i fakty XVIII w. W., 1963. S. 451, 453. *Ostatni król Rzeczypospolitej*. W., 1966. S. 248.

⁶⁴ *Wisner H.* Unia. W., 1988. *Najjasniejsza Rzeczpospolita. Szkice z dziejów Polski szlacheckiej XVI–XVII wieku*. W., 1978; *Rozroznieni w wierze*. W., 1982. *Iš tą dvių knygų sudarytas lietuviškas variantas* – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumo pavėjai. V., 1991. Unia Lubelska i III Statut Litewski z roku 1588 // *Zapiski Historyczne*. 1986. T. 51. *Zesz.* 1. S. 23–45.

⁶⁵ *Krzyżaniakowa J., Ochmański J.* Władysław II Jagiełło. W., 1990.

⁶⁶ *Ibid.* S. 106–107.

⁶⁷ *Ibid.* S. 87, 94.

⁶⁸ *Ochmański J.* *Historia Litwy*. 1982. S. 81–83, 87, 88.

⁶⁹ *Ochmański J.* *Senoji Lietuva*. V., 1966. P. 106–107.

⁷⁰ *Kosman M.* Litwa pierwotna: mity, legendy, fakty. W., 1989. S. 265, 310, 319.

⁷¹ *Giedroyc M.* Lithuanian options prior to Kreva (1385) // *La cristianizzazione della Lituania*. Vaticano, 1987. P. 85–103.

⁷² *Ten pat.* P. 105–135.

⁷³ *Kohut Z. E.* Białorus, Rosja i Ukraina od XVI do XVIII wiek. Ich stosunki polityczne. *Tematy do dyskusji // Między wschodem a zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. W.*, 1993. S. 14.

⁷⁴ *Kłoczowski J.* La Pologne et la christianisation de la Lituanie // *La cristianizzazione della Lituania*. Vaticano, 1987. P. 142.

⁷⁵ *Pociecha W.* Królowa Bona (1494–1557). Poznań, 1958. T. 3.

⁷⁶ *Kuraś S.* Litwa a Polska za czasów Jagiełły i Witolda // *Lithuania*. 1996. Nr. ½. S. 192–198.

⁷⁷ *Wyczański A.* *Polska Rzeczpospolita szlachecka*. 1454–1764. W., 1965. S. 92, 96.

POLISH HISTORIOGRAPHY OF POLISH-LITHUANIAN UNION OF 20TH CENTURY

Mečislovas Jučas

Summary

Lithuania and Poland lived together four hundred years. Two states were joined by the state's organization, common ruler and parliament (from 1569), family's ties, language and customs, intellectual like, Catholic religion and Church's organization. Although Lithuania's position was not relevant to Poland, the king lived in Poland, Polish nobility was predominant in the parliamentary life, further more the Polish culture was much more richer. Lithu-

ania and Poland two-sided state model was not only unique but also constant, strong and even attractive. That is way Poland-Lithuania union survived for a long period and it is worth of international attention. But it still is a domain of the Polish historiography which seeks to give answers for all questions concerning the union's stages: Krėva treaty in 1385; union of Liublin in 1569 and reforms in 1791, and the end of the union too.

Historians had different opinions about the Krėva treaty's reasons. Some of them (A. Prochaska, F. Koneczny, H. Paszkiewicz, O. Halecki) emphasized the Polish nobility's attempts to rule Haličas-Volyn territory which was also desirable by Hungary and Lithuania. Until 1370 Poland was looking for a union with Hungary against Lithuania, later with Lithuania against Hungary. As a consequence the Krėva treaty was signed in 1385. Other historians (H. Łowmiański, J. Bardach, J. Ochmański) saw the growing treat of the Teutonic Order for Lithuania and late christianization problems resulting in the union with Poland. This very opinion became an unquestionable truth. Jogaila's promise „*terras suas... Coronae regni Poloniae perpetuo applicare*“ made a ground for many debates. Historians separated. Some of them thought that it was Jogaila and Polish nobility's incorporational policy. A. Lewicki and his follower F. Koneczny developed this incorporational theory in 1893 and it was undertaken by the majority of Polish historians. But the disputes concerned only its duration: A. Lewicki, L. Kołankowski, H. Łowmiański spoke about 1446, S. Kutrzeba, O. Halecki about 1401, J. Bardach mentioned 1398 and F. Koneczny – 1392. Another group of Polish historians – H. Paszkiewicz, A. Vetulani, J. Adamus and from 1937 O. Halecki emphasised the dependence of the Grand Duke of Lithuania on the Polish king.

There were no big debates on the reasons of Liublinas'union: growing political activity of the

Lithuanian nobility and its attempts to have equal rights with the Polish nobility, war among Lithuania and Moscow and hope for the Polish nobility to realise old state right, e.i. „*executional attempt*“ and finally, dominance and attractiveness of Polish culture.

There were no arguments on the time when the union became not kingdom but real – parliamentary. It happened in 1569. But it was not clear whether this union proclaimed unitarian state of Poland and failure of the Lithuania state or created a federation of two states. O. Balcer, V. Konopczyński, S. Kosciakowski, K. Chodyncki and H. Łowmiański saw it as the end of the Lithuania state. S. Kutrzeba, O. Halecki, L. Kołankowski and J. Bardach a merge of two states and two nations.

Specialists of the Enlightenment were seeking for the features of Lithuania statehood even in the 18th century. They found functions of Lithuania statehood, at first existence of the separate state institutions, chancellor, marshal, treasury and army, also law, courts system, Lithuanians parliamentarism. They considered, however, the reforms of the end of the 17th century as an abolishment of the Lithuania statehood. „*Bilateral obligation*“ signed on October 20th, 1791 acknowledged the central offices to be in Warsaw, giving for Lithuanians only participants' status. It still was the Polish compromise on the unions's question. But it never came into being. The existence of Poland–Lithuania state and also union was coming to an end.